

Спогади фронтовика, сержанта Івана Настобурко (1922-2010), записав його син Микола Настобурко, переважно в дні Перемоги, 9 Травня, на початку 2000-х років

* * *

* * *

Призов до армії пройшов просто, буденно. 25 жовтня 1940 року, в якому закінчив середню школу № 5, отримав повістку. Посиділи ввечері за столом в сімейному колі, крім батька, мами і сестри Галі, був ще чоловік маминої сестри, Денис Калинович Сіроштан, розумна людина. Сказав, що в неспокійний, важкий час, йду до армії. Думає, що війна буде... Наступного ранку рушили до військомату втрьох, з мамою і сестрою.

Але якимось чином до нас приєдналися ще дві дівчини з мого класу. Майже цілий день ми тинялися по збірному пункту. Увечері в Нікополі посадили на поїзд Одеса-Іловайськ.

В Запоріжжі — сортування, посадка на поїзд до Львова, і «ту-ту!», до західного кордону!

Казарма перша була біля притокку Західного Бугу, найближче село називалось Сілець Завонє, Велико-мостівський район. П'ять кілометрів від кордону. Влаштували там протитанкові рови. Казарма у два яруси, дерев'яна, покороблена, вся просвічувалась, протяги аж свистіли, та я ще й жив на верхньому ярусі. А долоні — криваві рани! Як покопаєш щодня рів до чотирьох з половиною метрів глибини — водянки суцільні!

Рили двома шеренгами, нижні жбурляли землю на середню приступку, а вже верхні—нагору. Після закінчення важкої роботи, при поверненні до казарми, вимагали співати! Спочатку спротив був ще й який! Не хочемо співати! Команда: «На месте!» Знову вимагають співати! Мовчимо!

Команда: «Бегом!» Що робити — побігли так-сяк!

А останній, відставши і гепнувшись в калюжу, звідти зотягнув жалібно: «Катюша!»

Командир зупинив всіх, почекав поки той підведеться, обтруситься, наздожене — і знову дав команду: «Запевай!» Зламав опір. Йдемо край села, виспівуємо! Дівчата ж позирають і напевно думають: «От у солдатів веселе життя, байдикують, тільки все пісні співають!»

* * *

Після протитанкових ровів ми вивантажували бут з вагонів. Тоді нам влаштували житло в маленькій хатинці біля залізничної станції. Умови ліпші. Жило там до 20 чоловік.

На жаль, одного разу днювальний заснув, жарина вистрибнула з печі, хатина зайнялася. Помітили. Командир загорлав: «Бегом!» Мчали швидше, ніж сподівались, але марно!

Не встигли загасити, згоріла вщент! Знову потрапили в свою казарму з дірками...

* * *

Якось, під саму зиму, відібрали тих, хто з середньою освітою, і мене також. Почнуть вчити на зенітника. А повезли до Львова. Незвичні будинки, гарні парки, по-іншому одягнені люди — справили враження. На курсах старший лейтенант Данилов вчив нас розпізнавати силуети літаків, німецьких. Мессершмідт, Фокке-Вульф, Хеншель, Дорнье, Юнкерс-52, Юнкерс-87, Юнкерс-88, Хейнкель-111 («Рама»), Хейнкель-126!

Ага! Питаєш, як це я досі пам'ятаю? А як він нас ганяв! Як ганяв! Тому вивчив добре, розпізнавав зразу, вони, ці силуети, були намальовані на плакатах. Якось от спитав лейтенанта: «А

почему только немецкие самолеты? А других европейских стран?»

Відповів, що говорить по секрету: «Скоро война с Германией!»

* * *

Від типу літака залежала моя команда. Які літаки, напрямок руху по сторонам горизонту, ще оцінити приблизну відстань і висоту. Заглядав у свій бінокляр. Я вже вступаю після команди: «Разведке поймать цель!» Видивляюсь. Командир горлає: «Не слышу доклада!» Визначаєшся і кричиш, що бачиш! Потім прибористи вже встановлюють всі параметри. Використовується БИ-12. Навідник, до гармати якого йдуть дроти, на небо зовсім не заглядається, тільки щоб на прицілі співпали біла і червона стрілки — і можна стріляти! Вирізнявся потім наш заряджаючий-віртуоз, осетин. Аж 22 снаряди за хвилину міг випускати цей рекордсмен!

* * *

Перед самою війною перевезли залізницею в місто Рівне. До наших зеніток. А нам повідомили, під Житомир, неподалік, за два дні до війни ще були збори більшості зенітників з усього Київського військового округу. І вже скоро, 22-го, о 7-30 ми дали перший бій! Як звідти ми форсованим маршем мчали на фронт!

Крізь пожежі і руїни, крізь натовпи подурілих від жаху цивільних, повз дітей, що з вереском повзали по скривавленим мертвим матусям...А ми не мали права зупинитись, допомогти, мчали вперед! Проїхали по дорозі аеродром, де чаділо повно розбомблених німцями наших «соколів». Тоді ми почали розуміти, чому ніхто не прикриває з повітря!

Вже через багато років піся війни прочитав у спогадах ніби за

пару днів до початку війни Жуков і Тимошенко звертались до Сталіна з проханням дати наказ замаскувати аеродроми в західній частині країни, але підтримки не знайшли. Кількість знищених на землі літаків у перші години війни оцінюють в 1200 штук.

* * *

Перше липня — фатальний день для нашої батареї. Вона була розгорнута побіля села Великі Алики. Навала ворожих бомбардувальників, огорнуло вогнем і димом, проте зенітки відстрілювались до останнього. Аж поки не вийшли з ладу накатні і відкатні пристрої. І тоді командир батареї наказав цілити по ворожим літакам з гвинтівок.

Але точне попадання двох бомб, від яких я встиг забитися в якусь щілину — і всі наші зенітки розтрощені, 7 вбитих, 11 поранених. І від мого товариша Васьки Луговенко — лише один скривавлений шматочок гімнастюрки... Ось так послабшала боездатність нашого 211-го Окремого дивізіону! Але довелось ще здавати під звіт розбиту техніку. А вже потім чвалати пішки в напрямку Коростеня.

* * *

Виступ Сталіна від 3-го липня прочитав 6-го числа, ще не доплетавшись до Коростеня, в залишках геть розбитого танкового полку. У них залишився всього однісінький танк.

Там перевірили мої документи, екіпірування. Виявили, що майже все в порядку, окрім відсутнього протигаза. Їхній командир пропонував залишитися у них, але я відмовився, дуже хотів знайти своїх. Відступаєм, відступаєм... А в художньому фільмі, що показали нам перед війною, навпаки, після бою на кордоні, наш бра-

вий офіцер віддав наказ — і радянські танки пішли в наступ, все далі й далі!.. Отак: не хвались, ідучи на рать!

* * *

Перший вбитий мною з гвинтівки німець — під Новоград-Волинськом, коли вороги йшли в психічну атаку, був в трусах одних, можливо, що не лише через спеку, а й для тиску на нашу сіру речовину! І був галас з їх боку, такий нерозбірливий, нагадував вовче виття!

Молодші покоління, на мою думку, досить слабко уявляють стан з озброєнням наших частин на початковому етапі війни. Так от, зробив постріл з гвинтівки зразка 1891-го року (ще тієї, зі штиком, який пам'ятають по революційним фільмам). Вистрілів, поки німець перебував від мене метрів за триста, він впав, і вже більше не те що не піднявся, але й не рухався. Запам'яталось ще, з лісу під час атаки грала їх музика, як нам потім сказав якийсь знавець — Марлен. А коли в подальшому чув ще не раз крики, так, крики якісь з боку німців, для прикладу — армійські команди, такі різкі, уривчасті, то, знаєш, вони вже стали нагадувати собачий гавкіт. Так от, то був перший. Загалом, зі стрілецької зброї, це точно, достовірно, знищив 11 ворогів. В той же час і дурню зрозуміло — ніяк не взнати, скільки їх вдалось відправити на той світ гарматними пострілами!

* * *

Думаю, найстрашніше, що запам'яталось на війні — дивитись в очі мирних людей, яких ми, відступаючи в перші тижні війни, залишали на поталу ворогу! Багато було страху, багато, але ось це якось було переживати найважче! Стоячи звичайно мовчки край доріг, вони просто про-

пікали нас своїми поглядами — і хотілося зіщулитись і втупити від сорому свої очі в землю.

* * *

Щасливий випадок на війні має величезне значення!

Це можна добре пояснити історією, що сталась зі мною під час цього пішого походу. Коли відбився від своїх на переправі, то довелось так довго одному, смокчучи цукерки з розбитої кондитерської фабрики, блукати в сарненських лісах, що охопила повна зневіра. Настільки ж мізерна була вірогідність того, що через кілька днів придибаш до якоїсь дороги саме в ту хвилину, коли у кузові проїжджаючої машини побачиш свого високого старшину! І зупиниш авто пострілами в повітря!

Або другою історією, коли осколок міни пробив груди на Волховському фронті! Мариш, пливеш кривавими річками і ніби пристаєш до берега. Ледь розклепивши важенні повіки в медсанбаті в селі Тігода, відчуваєш страшену слабкість в тілі, порожній шлунок, а бачиш криваві бульки, що спливають з твого рота і купу вошей, що повзають просто перед очима. Через якийсь час дізнаєшся — страшна не тільки рана! Хоч в палатку набилося до семи десятків поранених! Бинти у більшості такі, прані-перепрані, використані кілька разів, що не назвеш і ганчір'ям!

Гірше, що ворог перетнув шлях постачань і їсти просто нічого! Дають гарячу воду, щоб хоч якось підтримати дух в тілі! Думав — це вже край! І ось він — щасливий випадок!

Розвідники знайшли трупи кількох конячок! Порятунок! З промерзлих туш з'їли все-все м'ясо, не залишили й шкіри. Докучав і мороз! Багато, казали, щоранку, з палаток

медсанбату виносили обморожених, вже мертвих. Хоч була профілактика, поливали ріванолем, такою зеленкуватою водичкою, та не дуже рятувало!

І ось другий випадок переходить в третій. Адже нестача медикаментів з такою раною — це капець! І ось він новий щасливий випадок — прилетів У-2, за найтяжчими! І теж відібрали, вивезли в Рибінськ, в тил, де на дистрофічне тіло з жалем поглядали медсестри, перешіптувались: «С Волховського, смотри-смотри!» Важив 48 кіло, коли вивезли в тил.

А ось і четвертий щасливий випадок! Коли після лікування харківського поранення розподілили артилериста...у піхоту! А як же навчання — коту під хвіст? І з тривогою міркуючи про те, як тобі буде в незнайомому середовищі, йдеш кудись і йдеш, ніби доля підштовхувала до відновлення справедливості, натикаєшся на якогось водовоза, п'єш, здогадуєшся спитати: «Это какая часть?» І радісно скочивши на бочку, горлаєш у захваті, що знайшов своїх.

На все це я зауважив баті, що тих випадків незрівнянно більше, адже пройшов всю Велику Вітчизняну від самого початку, а потім ще приймав участь і у війні з Японією, так що на волосинку від смерті в пекельних боях був мільйони разів, і оскільки повернувся живим — то всі вони були щасливими...

* * *

Одного разу, на підступах до Києва, неподалік Малина, біля залізничної колії, скраю гречаного поля, куля дзенькнула в рейку і зрикошетила в поперек. Перше поранення! Допомоги на полі бою ніхто не міг надати. Самостійно, по-пластунськи, якимось ледь доповз до збірного пункту, по-

тім Овруч, Чернігів, Харків... Після критичних деньків, сорокаградусних температур — операція в Харкові, в госпіталі № 408. Повільне одужання. А бойовим товаришам дісталась гірша доля, багатьом. Навіть Кирпонос водив свій штаб в атаку під час оточення під Києвом! На танки, з одними гвинтівками і гранатами! А могло ж скластись не так трагічно! Прохали Ставку, прохали Сталіна! Адже вимолоував дозволу на відхід Кирпонос! Та й добрий знавець фрців, Тупіков, колишній керівник нашої місії в Німеччині, перед оточенням вмовляв: «Виводимо війська, а то буде запізно! Німці надто швидкі!» А так, досвідчені командири загинули, Тупіков загинув, Бурмистренко загинув... А наші полонені жерли немиті буряки після оточення під Києвом, самі ж копаючи їх на Лівобережжі. А там було — сотні тисяч! Як прикро, просто жаль душить...

* * *

Після госпіталя, де почав вести фронтовий щоденник (бо з'явився час), направили в запасний полк. Там хоч трохи вдалось віддихатись перед наступними битвами. А вже в середині жовтня 1941 року розпрощався з роллю рядового-повзуна по дюнам Сіверського Дінця. Наказ — здійснити марш пішки через Красний Лиман, Поповку, Рубіжне, Варваровку, Нову Астрахань, Старобільськ і Новий Айдар до Ворошиловграду.

Клуб фабрики ім. Ворошилова. Гарматний номер в 2-й польовій батареї 76-го Окремого артдивізіону. Потім перебрались до села Бугаївка у Воронезькій області, в засніжених степах загартувались в літній формі. Тактика, тактика... Якби не грілись іноді біля вогнищ, то закоцюбли б! Але з багаттями потрібно поводитись

обережно! Насунувся вночі на залишок жару, звісно, спросоння, підсмавився, та ще й загубив кулю з першого поранення, яку беріг на згадку. Знову наказ — перекидають в район Великих Чапурників Сталінградської області, де тимчасово призначений їздовим. Виконували переважно будівельні роботи, зводячи конюшні, головним чином, з комишу та всіляких відходів.

А от вже з тих країв ешелон ешелон довів до Рибінська, де почалась справжня збір на фронт. Отримали зовсім новенькі гармати ЗІС-3, 76 мм, призначений заряджаючим.

І вперед — на Волхов!

* * *

Переміщення гармат теж було проблемою. Проте добре, що саме гармата ЗІС-3 була на кінській тязі. Впрягали трьох коней, передній — вінніс, а збоку — двоє корінних. Частково виконував обов'язки їздового, сідлав і правив. Що б ми робили без наших помічників буйногривих? Попестиш по холці, протреш круп, підбадьориш, але головне — фуражем наділити! Крім наших коней траплялись і надіслані з братньої Монголії, низькорослі, більш невибагливі і витривалі. А добре було тому, що з нею могли хоч на рівному, сухому місці не «рвати пупа». Адже не надто важка. Виготовляв її завод в Удмуртії.

Найновіша модель. Могла вистрілити за хвилину 18-20 разів.

* * *

На Волхові суперечка між командиром батареї і начальником старшим на батареї з приводу вибору позиції багатьом з нашого підрозділу точно врятувала життя. Один агітував за край лісу, а ось іншому подобалися чагарі на відкритій місцевості. Від ча-

гарів, де в кінці кінців розташувались, було метрів 200. Сильна холоднеча призвела до того, що й куці, й гармати, й спорядження, взагалі все-все вкрилося достатньо товстим шаром паморозі. А вже коли сімнадцять «Юнкерсів» наскочили, то навалились на узлісся, може нас не помітили. І коли німецькі аси відбомбилися, то ми, діставшись до місця побоїща, застали жахливу картину. Вирвані з корінням дерева... Відірвана обвуглена голова кухаря Тронька...Трупи якихось піхотинців, що в час нападу проходили повз нашу кухню...

Жалюгідні залишки їжі...

Немало хто подумав, що правильне рішення щодо позиції, та що звісно краще уже ж голодувати, ніж отак полягти. Я побачив, ти знову переглядав сьогодні одну з книг шеститомника «История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941-1945 гг.»

Добре діло! А я з яким хвилюванням вчитувався в сторінки цих книг, коли передплатив їх у 60-х роках. Бо робив це як свідок і учасник тих подій. Багато що відповідає реальності.

Але чимало і перебільшень, і замовчувань...От я тільки що оповів, як нищила нас ворожа авіація на Волхові, а у цьому виданні стверджується, що на тому театрі бойових дій наші льотчики мали перевагу над німецькими асами в 1,3 рази. Сумніваюсь!

* * *

Часто думав про те, напевно і добре, що мене поранило, хоч і важко поранило на Волхові. Адже після мого порятунку на санітарному літаку, наших вже через 2 тижні оточили. І вже потім мало хто з 2-ї Ударної врятувався. Вийшло так, що їх брали тепленьких. Їсти нічого, боезапас закінчився, і відстрілюватись було нічим. Ще добре, що хоч якась частина вирішила йти на прорив, поки було з чим. У підсумку з 50-ти тисяч біля 16-ти тисяч спромоглися вирватись з оточення, врятувались від смерті чи ганьби полону!

А завдання ж армії було масштабне! Ще й яке: «Розірвати блокаду Ленінграду!» Оце називається так: «Йшли за шерстю, а самі повернулись стриженими!»

* * *

Митись в армії на фронті — майже завжди проблема. Добре бувало тільки влітку, коли самостійно брьохалися десь в річці або в ставочку. А так це відбувалось дуже-дуже рідко.

Під 31 грудня 1941 року потрапили в лазню в місті Рибінськ, перед відправкою в складі

2-ї Ударної Сталінської армії на Волховський фронт. Одягли нову форму. 23 травня 1942 року помився після цього наступного разу. Вже в госпіталі. І за увесь цей довгий час єдиний раз приїжджала на фронт «вошебійка». Обмундирування хоч прожарювали, по кілька хвилин, в бочці, по черзі. Запнувшись шинеллю, чекали, коли ж воші здохнуть.

Одягались, але потім, через якийсь час, ця капосна дрібнота заводилась знову.

* * *

Одного разу мене врятували копиця сіна. Вона прикривала сім ящиків артилерійських снарядів, які лежали на громіздких санях. Вибух якогось ворожого снаряда прогрімів з протилежного від мене боку, за саннями, а осколки втрапили в оцю рятівну копицю, не зачепивши ні мене, ні снарядні ящики. Щось забулось, а щось ніяк не забути!

* * *

Єдиний раз за всю війну, вже аж на кордоні з Німеччиною, в жовтні 1944-го року, все ж пройшла культурна програма. В якомусь зачуханому литовському сараї, в селищі Янче, навпроти міста Наумістіс, нам прокрутили фільм із США, «Серенаду Сонячної долини»! Повністю приголомшені, ошелешені, немовби в казковому сновидінні, вийшли з цього сараю, побачивши життя дивовижне, недосяжне, несхоже на те, що нас оточувало на війні...

* * *

Єдиний подарунок з тилу — якась спечена балабушка, здалеку, з Талди-Кургана, вона подорожувала на фронт чотири місяці. Зовсім скам'яніла, отже, щоб її з'їсти, довелось вигадувати, мудрувати, довго вимочувати в чорнуватому чечевичному супі, бо хіба просто так можна було вгризти?

* * *

Багато кажуть про видачу на війні «наркомівських» 100 грамів. Не заперечую, але ж це було зрідка. Пройшовши всю війну від самого початку і до кінця, пригадую єдиний короткий період частування — і то в страшенні морозяки, певно, щоб зовсім не задубіли.

Це на Волхові, щодня, але тільки протягом двох тижнів! А потім—як обрізало! Ще ми дивувались, що в тій горілці плавали навіть тоненькі-тонесенькі голочки льоду, настільки була холодною!

* * *

На Волховському фронті видавали мерзлий чорний хліб, твердий як камінь. Доводилось різати його пилкою на розстеленій плащ-палатці. Але ж хто повірить, що в таких умовах по-

рції будуть однакової ваги? Кому що дістанеться — вирішували жеребом! Один тримав руку на шматках, інші відвертались, і він їм все кричав: «Кому?» «Вольський!» «Кому?»

«Настобурко!» І ось так поки всім не наділив. Але ж як пиляєш дерево, то ще залишається тирса, так і тут збирались крихти! Тому згребли і крихти ті теж розподілили. І це все на добу... Хочеш — з'їж усе відразу, хочеш — розтягуй на 24 години.

* * *

Взагалі, харчування на передовій традиційно організовували так. Чекали приїзду польової кухні. Як зазвичай старшина привозив їжу. А вже в кожного — казанок, ложка за чоботом або обмотками. Але бувало, що по кілька діб не мали змоги підвезти гарячу їжу. То коли вже доправили — не зважаєш на те, що там дали, метеш так, та аж за вухами лящить! Тоді з гарячого готували переважно перлову кашу, рідше — кашу з інших круп. І те поїдали з задоволенням, коли більше нічого немає! Коли хтось комизився, то я було жартував так:

«А чого бажаєш? Паштету з солов'їних язиків?» Коли на фронті давали м'ясо, то у нас чомусь майже завжди була баранина. Але траплялося всіяке! Молоді хлопці, кров грає! Якось підстерегли момент біля приміщення, де готувалась їжа, і потягнули кілька босяків, серед яких опинився і я, достатньо велику каструлю з гречаною кашею, яку чогось необачно поставили на підвіконня! Відбігши подалі, вилизали до блиску, а на кухні в цей час звісно матюкались на всю горлянку! А в госпіталях годували як, ти питаєш? Нормально завжди годували, і більш різноманітно, там же не стріляють! Траплялись і приємні не-

сподіванки. Одного разу до госпітала завітали дітки, такі милі, пригощали поранених і хворих свіженькими вишнями, що нарвали власноручно!

* * *

На мою думку, наш наступ 1942 року на Харків і далі на захід виглядав дещо авантюрним.

Не можу стверджувати, просто припускаю, що і наша розвідка могла спрацювати кепсько, переоцінили свої сили. В кінці кінців, південний фланг фронту у нас дуже послабила ота поразка після потужного німецького контрудару. Можливо німці, свідомо відступивши, заманювали нас у мішечок. Адже і їхні подальші успіхи на півдні почалися з оточення приблизно 300 тисяч радянських військ. Ростов був на перетині шляхів, воротами на Кавказ, переходив з рук в руки, в листопаді німці взяли, потім наші відбили, потім знову німці увійшли. А вже потім вороги зовсім прорвали фронт, і пішли, пішли аж до самого Сталінграду. Але тут уже наші влаштували їм мішок!

* * *

Автомат замість допотопної гвинтівки видали в грудні 1942 року, перед наступом, це на Воронезькому фронті. Автомат ППШ. Гарна штука. Вперше використав його біля селища Коченівка, під Харковом. Але дуже скоро після цього поранили вже втретє. Дивний збіг — сталось це о 16-й годині дня, як і при першому пораненні! А діло було так.

«Мессери» добре прорідили наш обоз, тому нам довелось тягти свої гармати, знайшовши десь волів. Волів, а не звичних коней, уявляєш! Воликів круторогих! Тягнемо-тягнемо, на світанку, ще в якомусь тумані,

побачили попереду якусь колону. Догледівши в свій бінокль, що це фашисти, командир наказав почастивати їх снарядами. У відповідь почули тільки автоматну стрілянину, та хіба нас цим злякаєш? Автомати тепер вже в самих є!

Збагнули ми, що озброєні вони кепсько, ні гармат, ні навіть мінометів! І що з того, що було їх у кілька разів більше? Поклали там їх купу! Але залишки забилися в будинки.

Відстрілювались, гади! Гранати жбурляли! Ось тоді й поранило в ногу, втретє і востаннє за війну. Вибухгранати — осколки в ногу! Чому таке поранення, в цьому районі, надовго залишилось в пам'яті? Справа в тому, що я мав змогу вже через багато-багато років відвідати пам'ятне місце. Як годиться, вже після війни підтримував стосунки з кількома однокласниками, а серед них один, Микола Бондар, став жити в Харкові. І якось, вже в сімдесяті роки, приїхавши до нього в гості, в вересневий лагідний день прохав свого товариша, теж фронтовика, відвезти мене на місце поранення! І хоч він і пробурчав: «Это же как ворошить мертвечину», але вмовив, покотив на своєму мотоциклі. Я дійсно справді знайшов саме це місце, занурившись у спогади про далекий страшний час, незважаючи на те, що район зовсім змінився, поряд виросли 16-поверхові новобудови величезного масиву Салтов, і навколо мене буяло мирне життя...

Говорив з ним в цю зустріч і про прикре. Адже не всі наші однокласники гідно поводили себе під час війни. Один тихцем просидів всю окупацію в погребі, а от вже з приходом радянських військ підняв покинуту зброю, почав бити себе в груди і видавати за

неабиякого хороброго підпільника...
Одна безсоромно гуляла з німецькими офіцерами, а від пересудів втекла,

* * *

Гарно запам'яталась вдала операція в Валуїках. Тоді захопили стільки трофеїв і в німців, і в італійців, що навіть рядовому складу дісталось чимало добра. А як же реготали, до сліз, над розгубленими підданими Муссоліні, що приперлись на продуктовий склад, в якому наші вже погосподарювали! Ще й на віслюках придибали! А ми вже ласували сардинами португальськими, цукор замінив бельгійський шоколад, а по своїм кухлям розливали не чай, а французькі вина. Та що там найдки! Мав, синку, трофейний пістолет «Вальтер»!

Якийсь час, правда недовго, в моєму користуванні була й добряча пара вороних, які вже потім мій командир, майор Гнеєв, реквізував собі, обмінюючи на більш скромну конячину.

* * *

Подекуди наштовхувались на таке, про що не прийнято було говорити... От один із госпіталів після поранення розташовувався аж на межі Південного Уралу, ближче до пустельних казахських степів, де довелось побачити і екзотичних верблюдів, і гармати 107 мм, часів «царя Гороха», на дерев'яних величезних колесах. Але вразило не лише це.

Пригнічувало місце розміщення госпітала поряд з табором за колючим дротом, та не для полонених німців, а для радянських підлітків. Як ми з жахом дізнались — спецтабір для тих, хто був схоплений за канібалізм, за поїдання мертвих людських тіл, переважно там були діти з блокадного Ленінграду...

Питаєш, що співали для душі, на привалах, в перервах між боями? Та всяке! Було й таке, щоправда, співали дуже тихенько, озираючись, якась народна творчість:

«А наутро вызвал,
А наутро вызвал,
А наутро вызвал

Особый отдел:

Почему ж ты, падло,
Почему ж ты, падло,
Почему ж ты, падло

В танке не сгорел?»

З часом інакше іноді співали і пісню з такими офіційними словами:

«На позицию девушка
Провожала бойца...»

Напевно, суворе реальне життя вносило свої корективи. Чи перебріхували, чи про жорстоку правду сумно виспівували? Але зміст умільці змінили якось так: солдат ледве поїхав, а до неї прийшов інший... А солдатик потім пише листи, сподівається.

Вона ж спершу мовчить, а потім відкривається:

«Не надейся, не нужен ты мне,
Тыловик подходящий вполне...»

А в перервах між жорстокими боями за Східну Прусію вже нерідко співали таку:

«Шли три героя на прусскую землю,
За русскую землю воевать,
За русскую землю воевать!
Гремела атака, и пули звенели,
И бил шестиствольный миномет,
И бил шестиствольный миномет!
Как только ступили за речку

Шервинта —

Ударил их немец три раза,
Ударил их немец три раза!

Ударил, ударил, и в грудь меня ранил,
И в грудь меня ранил тяжело,
И в грудь меня ранил тяжело!
Товарищ, товарищ, болят мои раны,
Болят мои раны горячо,
Болят мои раны горячо!
Одна заживает, другая нарывает,
От третьей придерся помереть,
От третьей придерся помереть
А дома де тишки, жена молодая —
Они не дождутся уж меня,
Они не дождутся уж меня

И вырастут дети, и спросят мамашу:
«А где же родной наш отец?»

А мать отвернется, слезою залетят:
«Отец ваш убит на войне!

Убитый, убитый врагом беспощадным,
зарытый в чужой стороне!»

* * *

Постійно на фронті перебувало чимало різних перевіряючих, контролерів — і з політуправлінь, і з особливого відділу, і з СМЕРШу та інших. Сам чув, як питали командирів: «Чому не виконали бойову задачу?» Наприклад, не змогли взяти якусь висоту! І ніхто звичайно не міг відповісти: «А ти сам, поспробуй, встань под перекрестним огнем и возьми!» Та й не скажеш відверто: «Вообще-то, немцы — хорошие воики, сражаются против них непросто!»

* * *

Я шкультигаю, як ти, синок, добре знаєш, постійно. Але ж це було не завжди. Це все наслідок третього поранення. Хоч у військовому квитку про нього написали — легко.

Шістнадцятого лютого 1943 року. Медсестра власноручно пальцями витягла верхній осколок. Через багато днів, зрозумівши, що нога ніяк не гоїться, почали з допомогою кеп-

ського рентгена шукати ще. Зробили операцію. Витягли ще один. А от не помогло!

Шкандибаю і шкандибаю. Та хірурги вже більше не чіпали. І тільки в 60-х роках, в кримському санаторії «Ореанда», якісне обладнання дало змогу встановити справжню причину таких моїх прикрощів. В кістку повище ступні вп'ялося ще три дрібніших осколки, але вони вже так зрослися з тілом, що длубатись і витягати було недоречно!

* * *

Звісно, фронтове життя не складалось з суцільних битв та героїчних справ, ще траплялись і пустощі, і порушення статуту.

З лівого берега Сіверського Дінця під час фронтового затишшя ми стояли біля села Банне. Мешкали в примітивних куренях з комишу. Чимало з наших однополчан регулярно навідувалося до села — хто їсти помідори, а хто й гуляти з дівчатами.

Зіжмакають шинелю, зроблять таке-сяке опудало, ніби сплять. Старшина зазирне, глипне — ніби на місці, а насправді десь тиняються! Розбишакуватий Таран, з яким я тоді сплутався, мав такий вигляд: брови як у кабана, білуваті, довгасті, та й голова дещо схожа на свинячу, так широка вгорі і занадто вузька в підборідді. Лежимо в лісі, відпочиваємо, жуємо травичку, якісь билінки. А жив він в сусідському курені.

І ось Таран запропонував загнати непотрібні йому черевики. Але здуру, замість того, щоб тихенько чкурнути до села, чомусь поперлись на вокзал. Тільки підійшли — враз перейма патруль: «Документы!» «Нету!» «Увольнительная!» «Какая увольнительная?»

Ведуть до комендатури! Друзяка попереду з черевиками через плече, я позаду. Біля комендатури як здалось, чисто автоматично стрибнув з платформи і хутко попростував лісом. Але втрапив у якусь багнуку, болото, ще й по груди, ледь не втонув. Тоді виборсався та вирушив назад. А там уже стоїть стрій, попереду Таран, звісно з вражими черевиками, і командир каже: «А вот и второй появился, не запыхался!» Добре, що в частині трапився розумний особіст — адже могли і до штрафбату заgrimіти! У нас ще були пом'якшуючі обставини: запасний полк і загальна ситуація зовсім не бойова, другий ешелон. Справу закрив, ще й сказав, що в нього ж син на Ленінградському фронті, такого ж віку, може такий лобуряка, як і ми. Дав вказівку, щоб покарав командир частини. Той припаяв 10 діб гауптвахти. Пішли туди, а там не приймають, кажуть — все забито під зав'язку! А тут на передовій засмикались, справи погіршилися, очікували прориву німецьких танків. Повернули нас, ткнули в руку по пляшці з запалювальною сумішшю. Бо в запасному полку і зброї власне не було! Та обійшлося, танків не дочекались, з пляшок повиливали, і на гауптвахту більше не повертали, все забулось...

* * *

Зате дочекався танків на Курській дузі, захищаючи в складі 616-го Артилерійського полку шосе на Обоянь. Та стільки, що в житті більше такої армади ніколи не бачив, кляті «Тигри» так і гризли, та й згори прасували зграї «Юнкерсів»! «Дай, Боже, нашому теляті вовка з'їсти!» — тільки й повторював! Ще добре, що нас скраю гарно прикривав яр біля Сабельникового лісу. Вчепилися в землю, втис-

нулись — не виб'єш, хоч голова йшла кругом до оскаженіння! Рев двигунів і канонада пострілів такі, що справді закладало вуха, в скроні гупало молотом. Як не били німця, а він все жбурляв і жбурляв резерви, місцями перемолоював нас і таки тіснив. Наші почервонілі очі сльозилися від їдкого диму дотліваючого бур'яну і палаючих танків, і бувало, ми втрачали лік часу. І хто зна, хто зна, чи вдалось би втриматись, якби не уславлені гвардійські реактивні міномети! Коли вже ставало зовсім кепсько — наші переводили «Катюші» на пряме наведення і тоді луцили найзухвалішу броню, що змогла прорватися, луцили як горіхи!

* * *

Війна — не тільки рани, не тільки вбивства, а й важкі хвороби. Після зняття з пекла на Курській дузі і початку маршу на Тулу, не вберігся і я. Захворів малярією. Тяжка форма. На низовому рівні з таким було не впоратись, тому відвезли аж у дивізійний медсанбат, за 18 кілометрів від міста зброярів, ковтати хіну. Прикувало до ліжка надовго.

Потім ще всього тіпало при сильній слабкості і під час маршу ешелонном через Москву до станції Оленіно, і під час дванадцятиденного формування в селі Коротня Калінінської області для підготовки на фронт. Потім ще довелось витримати піший перехід на Західний фронт, в село Спас-Угли, а це цілих 250 кілометрів! Важко сказати, чому частину шляху не підвезли! В середині серпня 1943 року після артпідготовки все ж таки прорвали оборону ворога. Але ж яким запеклим був опір німців! Вони ще були добряче озброєні, вимуштровані, з досвідом багаторічних битв. Як же дошкуляли нам їх міномети! Ос-

* * *

у цьому, потрібно говорити відверто, була їх перевага. Тільки візьmemo ціною великих втрат якусь висоту, а попереду вже інша, не менш малоприступна. Тому доводилось не тільки напружувати сили, а й без перебільшення — виявляти героїзм. За жорстокі бої на

Смоленщині отримав першу медаль «За отвагу», як і чимало хто з моїх побратимів.

* * *

Після оточення біля Вітебська близько 27-ми тисяч фріців, довелось і мені попрацювати автоматом ППШ. Нерідко німці ломилися навпростець, виючи по-вовчому. Частенько хитрували, підіймали білий прапор, йшли колоною, а потім діставали з-за спин шмайсери! А один прорвався біля цвинтаря, перестрибуючи гробки, але волав: «Капут! Капут!»

Біг до села через горб, туди, де наших бійців багато, в тому числі і танкістів! Його нарешті схопили, завалявши додолу біля танка, обеззброїли. А одного разу ворогам вдалось навіть підірвати гранатами «Катюшу», коли насунули на наші позиції вночі цілим натовпом!

Сталін після успішної Вітебської операції дав команду влаштувати показ полонених народу. Йшли там, по Москві, під охороною, і ті, кого полонили воїни моєї рідної частини. Отримав свою другу медаль «За отвагу». А от наша дивізія на свій прапор додала нашивку «Духовщинско-Витебская». А полонені німці, може не ці, так інші, щось і відбудовували, хоча б мізерну частку з того, що понищили на нашій землі! Знаю точно — на нашій вулиці

Херсонській (Антипова) оті два будинки з колонами обабіч входу, нижче Центрального ринку.

Кандидатом в партію став в червні 1944 року, на 3-му Білоруському фронті, перед наступом, а вже в жовтні, на кордоні з Німеччиною, отримав членський квиток КПРС Звичайний кандидатський стаж — 6 місяців, а ось на фронті — три.

Запропонував вступити в ряди партії наш політрук. А отримувати партквиток викликали в політуправління, в штаб дивізії. Там ще й сфотографувався (єдине фото часів війни).

Питаєш, чому ти його на бачив? Так я ж це фото віддав потім в музей у Вітебську.

* * *

Неймовірні почуття охоплювали нас в пам'ятний день 17-го серпня 1944 року. Група армій «Північ» ще утримувала частину Латвії, а південніше наш славний 616-й Артилерійський ордену Кутузова полк 184-ої Стрілкової Духовщинсько-Вітебської Червонопрапорної орденів Суворова і Кутузова дивізії вже вийшов на німецький кордон! Ось, довгоочікуване лігво звіра, кровожерливого, безжального, підлого! Дивились на їх землю, маючи за плечима стільки втрат і страждань, відчаю і люті, що серця прагнули вистрибнути з грудей, пальці до болю стискались в кулаки, а очі палали жадобою помсти!

* * *

Але надто вже важко просувались ми німецькою землею. Тільки трохи рушили вперед — насунули «Тигри» та «Пантери»! Зовсім не така приступна була тут система укріплень, а через це й міцність оборони, як на нашому західному кордоні в сорок першому... Ця потужна смуга укріплень у Східній Пруссії готувалась близько

сотні років, тому було часу більш ніж достатньо! Цивільне місцеве населення практично майже повністю повтікало. Товщина стін в укріплених пунктах сягала метра. Заженуть туди новітню самохідку — вбиває наших десятками, а спробуй її викури! Чим такі стіни пробити? А мури ще грубші, кожен пруський фільварок, а вони на узвишсях — перетворений на справжню фортецю! Чимало облаштовано капітальних дотів, понакидано спіралей Бруно і повкопувано та порозкидано на дні річок мін, потруєно колодязів! У цьому сповна виявився німецький педантизм! Кілька днів повзли-повзли, поки видихнулись і вперлись. Знову контратака танків «Мертвої голови»! Та скільки ж вас, звідки беретесь? Скільки ж накрали руди і нафти на захоплених землях, що ще повно ревучих і танків, і самохідок? Вже опісля війни взнав, що з рідного краю гітлерівці ешелонами навіть жирний чорнозем гребли і вивозили на свої такі бідненькі гумусом поля! А бувало, що нас піднімали в наступ у несприятливі, туманні дні, коли бомбардувальники не в змозі були допомогти, якби й хотіли!

А скільки ще ж нам продиратись до головного форпосту — Кенігсберга: Швіргаллен, Амалієнвальде, Йєнкуткампен, Віткампен, Валяйнемен, Зеєкампен, Шокестен, Радшен, Каролене, Інстербург, Золлау, Унлу, Кройцбург, Тіфенталь, Клауссітен, Немріттен...

І ми увесь час зі своєю випробуваною, надійною, до дрібниць знаймою, дивізіонною гарматою ЗІС-3. Нас, артилеристів, з повагою називали богами війни!

Згадую яскраве світло прожекторів, якими сліпили німців вночі.

Згадую чорно-білих корів, що гасали по Інстербургу, яких ще примудрилися доїти деякі з наших вояк, руки котрих за війну не відвикли від селянської праці. Згадую похмурі спінені води затоки Фрішес-Хафф, над якою ми влаштували переможний салют. Та поки зламали спротив у Східній Пруссії — полягло ж наших! Тисячі й тисячі! А нині там і назв таких не знайдеш — Калінінградська область.

* * *

Коли від узбережжя Балтики нас перекинули на якусь станцію Велау, 30 кілометрів від столиці Східної Пруссії, то ніхто не мав уявлення про нашу подальшу армійську долю.

Прозріння поступово, досить повільно охоплювало після хитрої посмішки старшини, після його оголошення, що зараз почне видавати суху пайку на 40 діб. Пожвавлення, суперечки, жарти!... Так що? На Далекий Схід? На Японію? Так, справді, на Японію!

* * *

До Приморського краю, а це все ж таки довгих 11 тисяч кілометрів, наш дуже старанно замаскований сіном ешелон №7039 тягнувся цілий місяць. Найприємніший день пройшов у Новосибірську, де дізнались про кінець Гітлера, про Перемогу! Боже правий, як цього чекали! Гордість переповнювала, радісні крики летіли до неба. Молодець все таки наш командир дивізіону! Домовився, зупинив ешелон на пару днів, святкуємо! Пішла частина трофеїв на продаж, наприклад — годинники, забагатіли, маємо за що пити-гуляти. Не стали панькатись з кількома цивільними, вигнали всіх в шию з вибраного найліпшого

міського ресторану — і відзначали, як кажуть, «до упаду», до загубленого кашкета командира!

* * *

На кордон з Маньчжурією (Північний Схід Китаю), де зосередилась Квантунська армія, найбоєздатніша частина японських збройних сил, наш підрозділ, що тепер відносився до 1-го Далекосхідного фронту, вийшов в районі озера Ханка. З півночі над вражинами ще нависає 2-й Далекосхідний. І що нам ці самураї, воїнам, загартованим в багаторічних битвах з відверто сильнішим супротивником! Полоскочемо японського мікадо! Пізніше дізнались, що таке відчуття зверхності призвело до гарячих суперечок щодо підготовки операції серед вищого командування фронту. Один пропонував зовсім відмовитись від артпідготовки. Мовляв, «да мы их шапками забросаем!» Інший, на противагу йому, через те, що треба відразу показати, які ми сильні і грізні, що варто дати жару — хотів гатити по ворогу цілу добу, 24 години! Вибрали щось набагато ближче до першої думки.

* * *

Що запам'яталось з цього Далекосхідного походу? Надзвичайно мальовнича природа!

Краса вражаюча! Суворі конусоподібні сопки, густі пишні ліси з незвичайним складом дерев і кущів, а рибою в водоймах аж кишить! Там би на курортах відпочивати, а не воювати! Ще несподіваною була тактика самураїв у ближньому бою, до цього потрібно було прилаштуватись: як не штрикали кинджалами, то просто чіплялись в горлянку і душили! А як пре на них танк — обв'яжуться грана-

тами й прямо під нього! Але швидко їх приборкали! Почали наступ 9 серпня, а вже 23 серпня все фактично і завершилось! Нам вдалось ще й гейш побачити, після захоплення військового містечка! Так цікаво вдягнені, ніби яскраві метелики! По всій Манчжурії здалися в полон 594 тисячі японців. І наш підрозділ став практично на відпочинок в Дунцзинчені. Там ми розкошували на якомусь японському аеродромі. Тягар впав з плеч, залишилися живі! Радість і піднесений настрій! Прогулюємось, розмовляємо, ділимося враженнями, вже мріємо і про повернення додому. Вибрав собі на складі добротні шкіряні жовтуваті черевики. Підняв там великий і товстий незаповнений канцелярський зошит, місцями поцяткований ієрогліфами. Зметикував, що буде зручно в нього переписати з простеньких блокнотиків свій фронтовий щоденник. Вирішив, що в мирний час ще накреслю там і географічні карти з різних періодів війни.

І таки виконав, ти ж бачив!

* * *

Постанова Ради міністрів СРСР від 5 травня 1945 року мені добре прислужилася. Згідно з нею демобілізації підлягали тричі поранені. Тому повернувшись назад до Примор'я та скуштувавши трохи розміреного спокійного життя в місті Лісозаводськ, 7-го листопада в сльозах прослухав наказ про демобілізацію! Вже в складі 203-го армійського запасного стрілкового полку, останнього полку в армії, разом з іншими в такому ж статусі, гордо дочекався маршу «Слов'янки» і посадки в ешелон для відправлення додому!

Рівно місяць дороги залізницею — і рідний Нікополь! Позаду 1877 днів і ночей служби!

Я повернувся!

* * *

З якоїсь причини день перемоги над Японією не встановили. Може, масштаби битв не ті?

Але я, як учасник отієї далекої, напівзабутої війни, все таки згадував той день, коли японські імперіалісти капітулювали! Адже і на тій війні гинули мої товариші по зброї! І я завжди обурювався, коли японці іноді щось бурмотіли про бажання повернути південь Сахаліну, Курили. Знаєш, синку, якось я навіть наважився послати вітального листа в міський комітет Комуністичної партії Китаю, в Дунцзинчен, уявляєш? Так, надіслав, з приводу ювілею завершення війни з Японією! Адже воювали ми на китайській землі, допомагали саме китайцям звільнитись від окупації агресивним сусідом! Чи бачив я місцеве населення? Отих китайців? А чому ж ні? І бачили, і у фанзи їхні круглі заходили, схожі на величезні приплюснуті гриби з товстезними ніжками. Там загалом біднувало, нужденність і вбогість. Але і пригощали нас, чим могли. Тоді і чумизи вперше скуштував.

Рисом то нас було не здивувати, а от чумизою зацікавились, ти, напевно, й не знаєш, що це за харчі! Таке коричнювате зерно, щось середнє між рисом і просом. А ми їх своїм сухим пайком пригощали, там же діточок тулилося де по п'ять, а де й ледь не до десятка!

* * *

Цікавишся, за що отримав орден? Так, це пам'ятна «Червона Зірка»! Ото за порятунок офіцера в високих

чинах, зв'язківця. Важкувато тоді нам далось форсування Немана, багато втрат, та воно й зрозуміло, чим ближче до Німеччини, тим запекліший був супротив ворожих військ. Бомбили добряче, от і сусідній пліт, на якому і зв'язківці, і їх котушки, й телефони—перекинуло, все пішло на дно. Я ж в рідному Дніпрі змалечку добряче навчився плавати-пірнати, то вирішив стрибнути, допомогти врятувать когось!

Схопив того, хто ще брѳохався, гамселею ногами, відпльовую воду, підгібаю рукою.

Виявилось — командира! Ось і орден заслужив! Бойовий орден. А те, що в мирний час, значно пізніше, нагородили ще двома орденами, то інша справа. Отак і до семи моїх бойових медалей, з настанням чергових ювілеїв Перемоги, додалось ще півтора десятка. Стало стільки медалей, що аж піджак відтягують.

Але все ж найдорожчі серцю медалі, подивись, ті, які внесені у мій військовий квиток №1820186 — дві «За отвагу» (за бої під Смоленськом і Вітебськом), «За боевые заслуги», «За оборону Києва», «За взятіє Кенигсберга», «За победу над Германией», «За победу над Японией».

Знову цього року перед днем Перемоги запрошували до школи, на оцей раз трудніше було витримати, бо здоров'я вже підводить. Дітки гарні, малі, п'ятикласники, слухають широко відкривши очі, та їм важко збагнути всю правду війни...

Я вже неодноразово говорив фронтовикам, яких на круглі дати з'являлось все менше і менше, що коли тих, хто справді виніс на собі всі жахи, весь тягар війни, лишиться зовсім обмаль, то нас будуть на руках носити...

* * *

Згадую, як приходили після війни, коли були зустрічі однокласників, до нашої класної керівниці Пронченко. Як вона нас обіймала, розглядала, не дивуючись, як ми змінилися.

«Ваня, ти зовсім посивів!» Віджартовувався, що мабуть гени такі. «Та ні, думаю, наслідки війни, надто рано побілів!» А ти ж, Коля, був у неї в гостях, захоплювався, яка в неї обширна домашня бібліотека, навіть брав додому почитати книги Артура Конан Дойля.

* * *

Часто розмірковую про те, як величчю долі в круговерті бойового шляху, повертався в одне і те ж місце! Коли після важкого другого поранення ще без свідомості відвезли в Рибінськ, тоді, прийшовши до тями, збагнув, що справдились слова якогось цивільного дідуся, який в цьому ж Рибінську майже п'ять місяців тому, перед відправкою на Волхов, пророкував: «А ты, солдатик, еще сюда возвратишься!» А коли в січні 1943 року прибули в Кантеміровку, на Воронезький фронт, то як було не згадати, що більш ніж через рік повернувся саме туди, де в кінці листопада 1941 року в цій же Кантеміровці повзав по засніженим степам.

* * *

В День Перемоги завжди приймаю на домашній телефон багато дзвінків: від дочки, від тебе, від внуків, (якщо ви в той рік не поруч зі мною), від сватів Яремчуків, звісно, від голови ради ветеранів Науменко, від Рубаненків, від Стаценків, Шомченків, Косенків, Савчуків, Кирилюк, від Пагуби і Безуменко, від Юркової з Ізраїлю, Адамової і Криштопи,

Мустафіної і Трошиної, Хамраєвої, Лисенко і Мяделець, Люльченко і Гринь, Кубарь і Зефірової, Бурчекової і Бугаєвої, Василевича і Пер'їнської... Надя все примовляє: «Бери трубку, знову тобі надзвонюють!»

А як приходять в гості, то в хазяйки завжди є чим пригостити — хоч абрикосовим чи виноградним соком, хоч варениками, хоч домашніми пиріжками або коржиками!

Щоправда, не завжди міг прийняти їх в доброму здоров'ї. Якось прийшли вітати, із заводууправління мого Південнотрубного заводу, а я тільки-но повернувся з лікарні, ще голова дуже боліла, тільки трохи побули, не стали надокучати. Он, мама тобі каже, що якщо вже батя признає, що болить, то воно дійсно болить, дуже терплячий! Ага, знов згадує той випадок в санаторії, коли неуважна медсестра попала мені шкіру під час процедур з грязями, ще й виправдовувалась: «А що ж не кричали, що Вам боляче?»

* * *

Знову приходили з місцевої газети. Журналістка Тетяна Зеленька. Сказала, що готує матеріал до Дня звільнення України від німецько-фашистських загарбників. А я вже лежачий, не те, що на берег, на риболовлю не виходжу — з хати не дибаю, не встаю! Незручно. Розпитувала і про війну, і про післявоєнні роки, про сім'ю. Зібрався з силами, позгадував. Мама дістала подушечку з нагородами, показала. Написали чергову статтю, надрукували, як і попередні, я їх в папці зберігаю. Он, у тому «Проспекті трубників», за 22 жовтня 2009 року стаття, дивись! Знайшов? «Все життя для людей». Прикро, у нас тільки дві газети, пізно похопились, більше не

купили! Ага, ти зробиш ксерокопію? То нехай одна буде сестрі. Все вірно написала, нічого не наплутала!

* * *

«Добре, синок, що приїхав погостювати на 9 Травня. А твої книжки про мій фронтвий шлях, «П'ять кіл війни», які мені виділив, майже всі пороздавав родичам і знайомим!

Велика моя вдячність твоєму зятю, що допоміг видати! Передивився я книгу уважно, тільки одну неточність у даті знайшов. А так все гаразд. Хай

всі читають, і дітки їхні читають, не забувають, яка страшна війна...

Давай разом до Вічного вогню, покласти квіти, вклонитись загиблим!..

Ріж ті червоні тюльпани-галагани, диви, які пишні!..

Беру, беру ціпок! Пішли!..

Йду й згадую, стільки ж їх полягло, моїх однополчан, в боях, як нові й нові обличчя все змінювали знайомих, випробуваних, загартованих, а потім вже знову замість тих, кого прийняла сира земля, з'являлось поповнення... Вічна їм пам'ять!»

Мій батя не дожив два дні до 65-ї річниці Перемоги...
Вічна йому пам'ять!

Микола Настобурко,
м. Сімферополь